

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.61:614.8

DOI: 10.26565/2227-6521-2020-45-05

БЕЗПЕЧНІСТЬ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНЦІВ: АНАЛІЗ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЦІНОК

Калашнікова Людмила Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, 54003, Україна, e-mail: lvkalashnikova198@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9573-5955>

Стаття присвячена аналізу численних емпіричних соціологічних досліджень вітчизняних науковців щодо суб'єктивних оцінок українців безпечності свого життєвого простору. Підкреслено, що життєвий простір особистості включає компоненти ієрархічної структури, які тісно взаємопов'язані один з одним. Акцентовано увагу на тому, що безпека життєвого простору на рівні всього суспільства залежить від безпечності життєвого простору особистості, саме тому інтерпретація безпеки має сенс лише у контексті суб'єктивного оцінювання нею (особистістю) рівня безпеки свої життєдіяльності. Зазначено, що в умовах нестабільної соціальної ситуації стрімко зростає число людей із деформованою потребою безпеки, спричиненою відчуттям незадоволеності теперішнім станом та (або) відсутністю впевненості в майбутньому, що призводить до руйнування особистості, поширення страхів, стресу, зниження або повної відсутності культури безпеки життєдіяльності. Наведено висновки автора щодо рівня, об'єктивних та суб'єктивних чинників безпечності життєвого простору українців, які ґрунтуються на даних опитувань громадської думки, проведених фахівцями Інституту соціології НАНУ (1992–2018), Соціологічною асоціацією України (2017), соціологічною групою «Рейтинг» (2011–2013), Центром «Соціальний моніторинг», Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка (2018–2019), Ipsos Global Advisor (2020). На основі аналізу результатів дослідження «Портрети регіонів» (2018) здійснено кластеризацію регіонів України за рівнем їхньої безпеки. Визначено рейтинг страхів, тривог та занепокоєнь українців. Доведено, що отримані дані корелюють із характером їхніх уявлень про завтрашній день. Зазначено, що більшість жителів України властивий поміркований оптимізм, вони однаковою мірою відчують як почуття тривоги, так і почуття надії. Визначено, що спілкування українців, з огляду на високий рівень їхньої тривожності, стає вибірковим, емоційно нерівномірним і обмежується невеликим колом осіб. Як наслідок, у них спостерігається підвищена агресивність, подекуди апатія, безініціативність, ускладнення взаємозв'язків з навколишнім світом, пригнічення якостей життєстійкості та життєорганізованості.

Ключові слова: безпека, життєвий простір, особистість, суб'єктивні оцінні судження.

SAFETY LIFE SPACE OF UKRAINIANS: ANALYSIS OF SUBJECTIVE OPINIONS

Lyudmila Kalashnikova – PhD in sociology science, Associate professor of Department of Sociology, Petro Mohyla Black Sea National University, 10, 68 Marines Str., Nikolaev, 54003, Ukraine, lvkalashnikova198@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9573-5955>

The article is devoted to the analysis of the data of numerous empirical sociological studies of domestic scientists about the subjective assessments of Ukrainians of the safety of their living space. It is emphasized that the living space of a person is an organically holistic hierarchical structure, the components of which are closely interconnected with each other. Attention is focused on the fact that the safety of the living space at the level of the whole society depends on the safety of the living space of the individual, which is why the interpretation of safety makes sense only in the context of her (the individual's) subjective assessment of the level of safety of his life. It is noted that in conditions of an unstable social situation, the number of people with a deformed need for security is rapidly growing, which is determined by a feeling of dissatisfaction with the current state and (or) lack of confidence in the future, which leads to personal destruction, the spread of fears, stress, a decrease or complete absence of a culture of life safety. ... The author's conclusions regarding the level of objective and subjective factors of the safety of the living space of Ukrainians are presented, which are based on the data of public opinion polls conducted by specialists of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (1992–2018), the Sociological Association of

Ukraine (2017), the sociological group «Rating» (2011–2013), the Center for Social Monitoring, the Ukrainian institute for social research after O. Yaremenko (2018–2019), Ipsos Global Advisor (2020). Based on the analysis of the results of the study «Portraits of Regions» (2018), the regions of Ukraine were clustered in accordance with their level of safety. The rating of fears, worries and concerns of Ukrainians has been determined. It is proved that the obtained data correlate with the nature of their ideas about the future. It is noted that the majority of Ukrainians are moderately optimistic; they equally experience both a sense of anxiety and a sense of hope. It was determined that the communication of Ukrainians, taking into account the high level of their anxiety, becomes selective, emotionally uneven and limited to a small circle of people. As a result, they have increased aggressiveness, sometimes apathy, lack of initiative, complications of interaction with the outside world, oppression of the qualities of vitality and life organization.

Keywords: safety, living space, personality, subjective value judgments.

Постановка проблеми. Потреба вивчення процесів безпечного функціонування та розвитку особистості й суспільства є актуальною протягом усього періоду існування людства. Проте для соціологічного знання останні кілька десятиліть характерна тенденція зсуву фокусу в бік інтегративного, гуманістичного підходу до аналізу системи безпеки життєвого простору, заснованого на необхідності вивчення особистості як основного її суб'єкта та об'єкта одночасно.

Життєвий простір, у межах якого діє особистість, включає компоненти ієрархічної структури на нано-, мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, які тісно взаємопов'язані один з одним. Коли йдеться про безпечність життєвого простору суспільства, то послідовність представлених чинників потрібно розглядати від нано- до мегарівня, натомість для дослідження рівня безпеки життєвого простору особистості, навпаки, – від мега- до нанорівня [1]. Іншими словами, безпека життєвого простору на рівні всього суспільства залежить від безпечності життєвого простору особистості, саме тому інтерпретація безпеки має сенс лише у контексті суб'єктивного оцінювання нею рівня безпеки її життєдіяльності.

Аналізуючи чинники мегарівня, варто говорити про стан навколишнього середовища, його придатність для життя, необхідність оптимального використання потенціалу природних ресурсів, кліматичних зон. Натомість для макрорівня характерна наявність таких суб'єктивних чинників, як довіра до соціальних інститутів влади, їхня відповідальність за реалізацію політики безпеки тощо. Мезорівень корелює з мікрорівнем, формуючи чинники споживання заради діяльності чи діяльності заради споживання. Водночас мікрорівень надає змогу схарактеризувати сферу діяльності особистості, що визначається як кліматичними умовами, так і історичними особливостями розвитку соціальних спільнот, суспільства в цілому. В той час, як нанорівень, виступаючи істинним середовищем функціонування особистості, відображає в її свідомості ті фрагменти фізичного і соціального світу, які детермінують поведінкові практики розпізнавання можливих загроз безпеці, формування знання стандартних правил поведінки в екстремальних ситуаціях, вдосконалення умінь самозбереження [1, с. 33].

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні підвалини вивчення життєвого простору особистості визначено у роботах Е. Гуссерля, Г. Зімеля, К. Левіна, П. Сорокіна та ін. Вагомим внеском у дослідженні рівня безпечності життєвого простору особистості є напрацювання А. Вікторова, О. Циглакової (соціологія безпеки), В. Кузнецова (соціологія культури безпеки), В. Ярочкіна, М. Заплатинського (сек'юритологія), О. Коновалова (світологія). Предиктори оцінювання рівня безпечності життєвого простору особистості визначали у своїх дослідженнях В. Ядов, О. Прохожев, Ю. Ханін, О. Зотова, Є. Головаха, Н. Паніна та ін.

Постановка проблеми. З одного боку, масштаби поширення та розмаїття загроз, небезпек і ризиків, а також невідповідність існуючих технологій збереження цілісності соціальної системи наявним запитам актуалізували необхідність переосмислення сутності безпеки як такої. З іншого боку, в умовах нової соціальної реальності, яку традиційно визначають як нестабільну, стрімко зростає число людей із деформованою потребою безпеки, спричиненою відчуттям незадоволеності теперішнім станом та або відсутністю впевненості в майбутньому, що, у свою чергу, призводить до руйнування особистості, поширення страхів, тривог, постійного стресу, зниження або повної відсутності культури безпеки життєдіяльності. Виникає запит щодо вивчення соціально-психологічної природи активності особистості, спрямованої на забезпечення власного життєвого простору, зокрема постає питання організації та проведення соціологічних моніторингів суб'єктивних оцінок безпечності життєвого простору з позиції сприйняття особистістю станів безпеки/небезпеки.

З огляду на наявний досвід наукових розвідок із зазначеної проблематики, *метою даної статті* є з'ясування суб'єктивних оцінних суджень українців про рівень безпечності їхнього життєвого простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєвий простір особистості, згідно ідей К. Левіна, визначається не стільки матеріальними благами, якими вона володіє, скільки знаннями і можливостями впливати на процеси, які відбуваються у фізичному та соціальному світі [2].

На думку О. Бодальова, життєвий простір особистості характеризується масштабами відображення буття і виражається у тому, що залишається в пам'яті і актуалізується у свідомості. Окрім того, його наповнення в часовому аспекті передбачає поєднання досвіду минулого, реалій теперішнього і сподівань

щодо майбутнього. Відповідно, життєвий простір прямо пропорційно залежить від рівня сформованості особистості. Саме тому провідними чинниками, що його визначають, є вік, соціальне оточення, сфера діяльності, статусна позиція, особистісні характеристики [3].

Безпека так само, як і небезпека, існує не трансцендентно, а відбиває оцінку того чи іншого стану системи за визначеними критеріями, що формуються суб'єктами безпеки (носіями гносеологічної та предметно-практичної діяльності, джерелом активності, що спрямована безпосередньо на об'єкт) з урахування інтересів самих об'єктів безпеки (люди, соціальні системи, суспільні відносини у сфері безпеки). Специфіка дослідження безпеки життєдіяльності особистості як поліфункціонального комплексу структурних (правових, соціально-психологічних, соціокультурних) компонент і чинників (об'єктивних та суб'єктивних) полягає у неможливості безпосереднього спостереження, надзвичайно швидкій мінливості стану безпеки життєвого простору, латентності більшості небезпек і ризиків, а також в індивідуальній варіативності переживання реального рівня загроз життю та здоров'ю.

Вивчаючи особистість як суб'єкт безпеки, О. Зотова актуалізує увагу на тому, що вона реагує не на саму безпеку чи небезпеку, а на те, що саме сприймається нею як безпечне чи небезпечне. У свою чергу, убезпечення життєвого простору передбачає створення сприятливих умов для життєдіяльності, реалізації свободи особистості як здатності контролювати умови власного функціонування й розвитку [4, с. 19].

На думку В. Губанова, Л. Михайлова, В. Соломіна, роль особистості як суб'єкта в убезпеченні власного життєвого простору має певну специфіку й виявляється таким чином:

– у гносеологічному аспекті особистість інтерпретує навколишній світ відповідно до власних потреб і уявлень, зокрема щодо сутності стану невизначеності, ризику, наявності чи відсутності виклику, загрози чи небезпеки;

– особистість вносить причинність у процес функціонування системи через зміну ходу подій або порядку речей, їхніх природних властивостей;

– особистість раціоналізує, програмує середовище свого існування, організуючи його форми, розрізнені елементи соціального й природного буття в більшості випадків без урахування наслідків настання небезпек;

– володіючи евристичними здібностями, особистість відкриває нові напрями в пізнанні світу, визначає перспективи суспільного розвитку, виступаючи засобом змін у соціальній, природній, технічній сферах життєдіяльності;

– у межах соціуму особистість створює міфологеми, ідеологеми, навколо яких розгортаються історичні події й процеси, виникають цивілізаційні зміни, іншими словами, особистість надає суспільному життю аксіологічного, нормативно-ціннісного змісту, формує моральні імперативи;

– особистість створює соціальні структури та інститути, які забезпечують колективне виживання, захист, урегулювання конфліктів та узгодження інтересів [5, с. 8].

У межах означеного підходу безпека особистості визначається як її здатність зберігати фізичне, психічне, матеріальне благополуччя за умови його цінності для неї, як за наявності, так і за відсутності впливу небезпек ззовні, а також можливості його подальшого розвитку без значної шкоди для неї самої. Інакше кажучи, за такого розуміння джерелом особистісної безпеки суб'єкта значною мірою є він сам, передусім завдяки забезпеченню мобільності реагування на небезпеки в ситуаціях затримки або повної відсутності допомоги з боку суспільства.

Тому поряд з об'єктивними кількісними показниками оцінювання стану безпеки, які характеризують тенденції й закономірності соціального розвитку, ефективність діяльності системи убезпечення життєвого простору особистості, доцільно використовувати суб'єктивні індикатори. Саме вони надають змогу оцінити рівень організації процесів життєдіяльності з урахуванням соціально-психологічних особливостей окремих індивідів, їхнього світогляду, системи ціннісних орієнтацій, рівня ситуативного занепокоєння, усвідомлення рівня захищеності, безпеки функціонування та розвитку. У цьому сенсі суб'єктивні показники є більш інформативними, оскільки за умови взаємодії із зовнішнім середовищем для забезпечення особистісної безпеки суб'єкт використовує наявні у нього резерви захищеності.

Щодо суб'єктивних критеріїв оцінювання рівня безпечності життєвого простору особистості, то ми акцентуємо увагу насамперед на необхідності визначення індексу тривожності. Так, Н. Паніна та Є. Головаха в ході проведення масових опитувань громадської думки використовували для вимірювання реактивної (ситуативної) тривожності першу частину шкали Ч. Спілбергера (самооцінка тривожності в цей момент часу) і здійснювали аналіз динамки загального рівня психологічного здоров'я населення. Низька тривожність свідчить про зниження рівня активності людини, низьку мотивацію, відсутність зацікавленості та зниження відповідальності. Тривожність такого рівня є показником певних порушень психоемоційної сфери людини. Нормальний рівень тривожності є свідченням благополуччя психоемоційної регуляції. Щодо інтерпретації рівня підвищеної тривожності, то все залежить від ситуації, в якій доводиться жити й діяти людині. Так, у стабільних умовах підвищена тривожність є показником певних несприятливих тенденцій, натомість в екстремальних – свідчить про необхідність психологічної мобілізації для подолання

стресу. Висока тривожність є показником того, що людині не вдається безболісно долати стрес і її психологічні ресурси вичерпано [6].

З тривогою дуже тісно взаємопов'язаний страх. При цьому між ними є низка суттєвих відмінностей, які зумовлені їхнім походженням і проявами. Тривога передуює появі небезпеки, натомість страх виникає при її безпосередньому настанні чи незадовго до її появи. Джерела страхів, на відміну від джерел тривоги, усвідомлюються та піддаються логічному поясненню. Якщо тривога викликає загальне збудження організму, то страх може як мобілізувати й активізувати, так і гальмувати його діяльність, а при підвищенні інтенсивності прояву навіть «паралізувати», виявляючись у таких крайніх формах, як жах і паніка.

Страх є основою природного захисного механізму особистості, це реакція на загрозу як біологічному існуванню, так і цінностям, які вона визначає як необхідні для життя. Іншими словами, страх є реакцією на ті процеси і явища, які відбуваються в соціальній системі та мають стосунок до кожної конкретної особистості. Специфіка соціальних страхів полягає в їхньому масовому характері. Це феномен колективної свідомості, який має соціально-психологічне й соціальне підґрунтя.

З 1992 р. співробітники Інституту соціології НАНУ проводять щорічні опитування громадської думки із залученням загальноукраїнської опитувальної мережі соціологічної компанії «Социс» (вибіркова сукупність – 1800 респондентів старше 18 років: до 2014 р. опитування проводилось по всій Україні, з 2015 р. – за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької й Луганської областей). З-поміж низки запитань інформантам цього дослідження було запропоновано дати відповідь стосовно їхніх побоювань. У рейтингу потенційних небезпек українці стабільно протягом 1992–2012 рр. відзначали зростання цін, безробіття, не виплати зарплат, пенсій, злочинність. З плином часу люди стали менше перейматися через наслідки Чорнобильської катастрофи (показник занепокоєння зменшився від 46,5 % опитаних у 1992 р. до 12,2 % – у 2018 р.). Натомість, порівняно з іншими роками, у 2014 р. стрімко збільшився страх небезпеки нападу зовнішнього ворога (від 14,2 % респондентів у 1992 р. до 59,6 % – у 2014 р.), міжнародних (від 10,2 % респондентів у 2010 р. до 35,0 % – у 2014 р.) та міжрелігійних (від 6,1 % респондентів у 2010 р. до 14,7 % – у 2018 р.) конфліктів, масових вуличних заворушень (від 15,9 % респондентів у 2010 р. до 32,8 % – у 2014 р.) (табл. 1) [7, с. 475]. При цьому, за оцінками українців, рівень інших небезпек не знизився.

Протягом 2014–2018 рр. дещо зменшився рівень занепокоєння українців щодо нападу зовнішнього ворога, проте, за їхніми міркуваннями, вдвічі збільшилася загроза міжнародних та міжрелігійних конфліктів, навали біженців. Найменше занепокоєння викликає встановлення диктатури в країні, повернення до старих порядків часів застою. Генетичний досвід нації дається взнаки, коли йдеться про страх голоду. З 2014 р. українців непокоїть загроза розпаду України як держави (табл. 1) [7, с. 475].

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?» (1992–2018 рр.)
(% від загальної кількості опитаних, вибір множинний) [7, с. 475]**

Варіанти відповідей / Роки	1992	1999	2002	2004	2008	2012	2014	2016	2018
Зростання злочинності	68,0	66,3	61,5	54,9	43,1	45,5	42,5	51,3	43,4
Безробіття	60,3	84,4	73,0	67,9	54,4	79,4	60,2	72,6	57,8
Нападу зовнішнього ворога на Україну	14,2	20,9	16,4	10,5	6,7	6,8	59,6	42,7	36,9
Міжнародних конфліктів	48,9	31,7	17,9	12,8	18,5	10,7	35,0	24,9	20,1
Міжрелігійних конфліктів	–	0,0	8,0	6,4	7,2	5,6	12,3	11,2	14,7
Напливу біженців	–	0,0	11,0	7,4	10,1	9,8	13,9	20,4	12,3
Зупинки роботи підприємств	13,2	20,1	39,1	35,3	29,9	35,7	36,0	37,8	27,4
Повернення до старих порядків часів застою	13,2	9,1	7,3	5,2	7,4	7,7	12,0	10,9	11,3
Голоду	50,3	71,3	51,2	45,5	31,8	37,3	33,4	38,8	27,3
Масових вуличних заворушень	21,2	26,9	18,6	16,1	16,3	16,6	32,8	28,1	21,4
Невиплати зарплат, пенсій тощо	–	–	64,6	56,5	51,6	65,8	60,8	61,0	57,0
Зростання цін	66,4	77,0	71,3	75,2	86,0	80,6	63,0	81,0	74,3
Встановлення диктатури в країні	11,6	12,8	12,0	10,2	10,0	14,3	16,8	20,3	19,1
Розпаду України як держави	17,2	15,5	14,7	10,8	21,9	11,8	45,9	32,5	25,6
Наслідків катастрофи на ЧАЕС	46,5	43,6	30,4	24,9	18,1	16,7	9,2	11,9	12,2
Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД та ін.)	–	–	40,6	43,0	39,2	34,5	17,4	23,7	23,2
Холоду в квартирі	17,2	41,7	33,4	30,7	21,2	23,7	23,7	29,4	31,3
Інше	2,1	6,3	2,8	3,4	2,8	1,6	5,1	3,6	0,5
По-справжньому нічого не бояться	2,0	0,9	5,0	2,6	2,2	2,7	1,8	1,3	3,4

За даними досліджень, проведених соціологічною групою «Рейтинг» протягом 2011–2013 рр., на рівні держави серед провідних проблем, що хвилюють українців, були визначені безробіття, корупція в державних органах, низький рівень виробництва, контроль за зростанням цін. Жителі Західного й Південного регіонів більше за інших переймаються проблемами безробіття; українці в Центральному регіоні стурбованіше ставляться до питання соціального захисту бідних. Опитані на Сході країни суттєво занепокоєні корупцією в державних органах влади [8, с. 12].

Соціологи Київського міжнародного інституту соціології визначили, що рейтинг суспільних страхів у 2016–2018 рр. суттєво змінився. Найбільше занепокоєння викликала війна на Сході України (71,5% опитаних у 2016 р., 71,1% – у 2017 р., 67,2% – у 2018 р.). Стабільно актуальними є страхи щодо низького рівня життя, економічної ситуації в країні. Найбільше переймаються питаннями безпеки України жителі Заходу, водночас відносини з Росією непокоять більше респондентів на Сході та Півдні країни. На Півдні інформанти більше за інших переймаються відносинами між громадянами України різних національностей жителі Сходу й Півдня значно більше хвилюються з приводу статусу російської мови в нашій країні [9].

З огляду на те, що життєвий простір особистості представлено різними сферами, в яких створюються умови для її повноцінного функціонування та розвитку, доцільним є обговорення рівня задоволеності станом справ у тих чи інших сферах її життя за результатами аналізу суб'єктивних оцінних суджень. Так, за даними опитування українців, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» протягом листопада-грудня 2018 р. у межах соціального проекту «Портрети регіонів», було визначено індекс задоволеності станом справ у різних сферах їхньої життєдіяльності. Опитано 40 000 респондентів (по 1600 респондентів у кожній області України, за винятком окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також АР Крим). Вибірка репрезентативна за типом поселення та статеві-віковою структурою кожної області. Похибка на рівні кожної окремої області становить не більше 2,4%, на рівні України – не більше 0,5% [10, с. 2]. Значення індексу коливалося від 1 («зовсім незадоволений») до 4 («цілком задоволений») балів.

Відповідно, у 2018 р. рівень задоволеності за сферами становив: шкільна освіта – 2,1 балу; безпечність життя, боротьба зі злочинністю – 2,0; стан доріг – 2,0; розвиток сільського господарства – 1,8; екологія, збереження лісів – 1,7; соціальний захист населення – 1,6; медицина – 1,6; підтримка молоді, молодих сімей – 1,6; розвиток промисловості – 1,5; боротьба з корупцією на місцевому рівні – 1,5 [10, с. 72]. Найвищий рівень задоволеності шкільною освітою характерний для жителів Хмельницької області, натомість найнижчий – для інформантів у Чернігівській області.

Для зіставлення отриманих даних, отриманих у різних регіонах, було здійснено обчислення відносних показників на 100 тис. постійного населення кожної області (чисельність постійного населення визначалася за даними Державного комітету статистики України станом на початок 2018 р.). Застосування механізму елімінування показників відповідно до чисельності постійного населення, що проживає в конкретному регіоні, дозволило, з огляду на нерівномірність розвитку територіально-адміністративних одиниць України, забезпечити уточнення не лише наявних демографічних, соціально-економічних, а й соціально-психологічних, мотиваційних, моральних відмінностей.

Опрацювання окремих індексів здійснювалось із застосуванням процедури нормування показників (метод лінійного масштабування), що дозволило реалізувати зіставлення кожного показника відносно стабільних референтних точок (його стабільних максимальних і мінімальних значень) у контексті регіонів. Іншими словами, нормування передбачало приведення діапазону можливих значень показників до деяких меж (від 0 до 1) для зниження розмірності множини кількісних значень, поданих у балах [11]. Результати проведення нормування даних, отриманих у межах дослідження «Портрет регіонів», представлені в таблиці 2.

Щодо забезпечення потреб у громадській безпеці, задоволеності роботою з боротьби зі злочинністю в рейтингу областей впевнено лідирують Хмельницька, Закарпатська, Тернопільська, Івано-Франківська, натомість останню позицію посідає Чернігівська область.

За суб'єктивними оцінками українців, стан доріг є найкращим у Львівській області, найгіршою в цьому сенсі є Миколаївська область. Темпи розвитку сільського господарства в Черкаській області цілком задовольняють респондентів, тоді як у Чернігівській області кількість задоволених інформантів є найменшою.

Стан екології, збереження лісів найбільше непокоїть жителів Закарпатської області, натомість тернопільчани впевнені в тому, що ситуація в їхньому регіоні стабільна щодо цього питання. У всіх інших сферах (соціальний захист, медицина, підтримка молоді, розвиток промисловості, боротьба з корупцією на місцевому рівні) найвищий рівень задоволеності висловлюють жителі Чернігівської області. Найнижчий рівень надання послуг соціального захисту відзначили миколаївці, медичних послуг – жителі Закарпатської та Полтавської областей. Розвиток промисловості найбільшою мірою не задовольняє мешканців Луганської та Миколаївської областей. Ефективністю заходів з боротьби з корупцією на місцевому рівні найбільше не вдоволені інформанти із Чернівецької, Миколаївської, Рівненської, Сумської, Дніпропетровської, Черкаської та Кіровоградської областей.

Таблиця 2

**Нормовані показники задоволеності українців
станом справ у конкретній сфері їхнього життєвого простору
(розроблено автором на основі результатів дослідження «Портрети регіонів»)**

Область / Сфера життєдіяльності	Шкільна освіта	Боротьба зі злочинністю	Стан доріг	Розвиток сільського господарства	Екологія	Соціальний захист населення	Медицина	Підтримка молоді	Розвиток промисловості	Боротьба з корупцією
Вінницька	0,46	0,77	0,65	0,47	0,82	0,37	0,27	0,34	0,39	0,16
Волинська	0,46	0,80	0,74	0,48	0,63	0,45	0,55	0,38	0,38	0,11
Дніпропетровська	0,22	0,27	0,39	0,45	0,31	0,24	0,12	0,34	0,34	0,06
Донецька	0,46	0,74	0,65	0,58	0,44	0,58	0,42	0,55	0,38	0,23
Житомирська	0,57	0,47	0,42	0,47	0,41	0,53	0,7	0,45	0,46	0,24
Закарпатська	0,56	0,99	0,05	0,10	0	0,34	0	0	0,18	0,10
Запорізька	0,53	0,70	0,43	0,26	0,5	0,34	0,46	0,39	0,39	0,12
Івано-Франківська	0,49	0,92	0,45	0,26	0,22	0,37	0,33	0,33	0,27	0,14
Київська	0,57	0,65	0,55	0,34	0,43	0,32	0,27	0,41	0,24	0,20
Кіровоградська	0,38	0,29	0,41	0,92	0,56	0,16	0,36	0,25	0,24	0,08
Луганська	0,53	0,86	0,27	0,57	0,85	0,63	0,46	0,42	0	0,21
Львівська	0,74	0,82	1,00	0,55	0,68	0,24	0,36	0,34	0,27	0,12
м. Київ	0,40	0,38	0,47	0,50	0,38	0,29	0,30	0,36	0,34	0,03
Миколаївська	0,49	0,06	0	0,42	0,28	0	0,06	0,11	0,05	0,01
Одеська	0,43	0,24	0,54	0,73	0,57	0,26	0,18	0,3	0,15	0,10
Полтавська	0,22	0,52	0,22	0,63	0,63	0,18	0	0,39	0,34	0,33
Рівненська	0,53	0,62	0,34	0,45	0,43	0,47	0,46	0,44	0,35	0,07
Сумська	0,44	0,30	0,08	0,19	0,34	0,66	0,12	0,38	0,12	0,07
Тернопільська	0,77	0,99	0,39	0,48	1,00	0,4	0,36	0,31	0,24	0,23
Харківська	0,27	0,61	0,69	0,42	0,85	0,34	0,39	0,48	0,28	0,20
Херсонська	0,44	0,18	0,16	0,57	0,44	0,05	0,24	0,31	0,11	0,12
Хмельницька	1,00	1,00	0,45	0,84	0,79	0,97	0,94	0,39	0,49	0,20
Черкаська	0,53	0,3	0,18	1,00	0,47	0,13	0,27	0,50	0,28	0,08
Чернівецька	0,25	0,23	0,34	0,31	0,28	0,18	0,49	0,19	0,27	0
Чернігівська	0	0	0,18	0	0,29	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

У межах зазначеного дослідження було також визначено показники можливостей займатися підприємництвом (3,88 бали за 10-бальною шкалою: від 0 – «немає жодних можливостей» до 10 – «є всі можливості»), досягти успіху (4,21), жити в безпеці (4,47), знайти роботу (4,35), відпочивати й проводити дозвілля (5,16) в області свого проживання. Щодо деталізації суб'єктивних оцінок зауважимо, що найбільше можливостей займатися підприємництвом мають жителі м. Києва, досягти успіху найлегше на Закарпатті, жити в повній безпеці можуть тернопільчани, знайти роботу найпростіше в Житомирській області, відпочивати й проводити дозвілля без перешкод за місцем проживання можуть кияни [10, с. 84].

Результати застосування процедур елімінування та нормування до показників задоволеності можливостями, що існують у різних областях України, для реалізації тих чи інших потреб особистості представлені в таблиці 3. Визначення інтегрального суб'єктивного показника рівня безпечності життєвого простору особистості в регіональному розрізі як їхнього середнього арифметичного значення показників задоволеності станом справ в окремих сферах життєвого простору та можливостей дозволило здійснити диференціацію регіонів за рівнем їхньої безпечності.

На основі кластеризації регіонів за рівнем їхньої безпеки виділено три типи територіальних утворень, для яких характерні: нормальний рівень безпеки (значення інтегрального показника становить у межах від 0,6 до 0,8) – Хмельницька, Волинська, Івано-Франківська області; задовільний (від 0,4 до 0,6) – більшість областей України (зокрема Тернопільська, Житомирська, Рівненська, Запорізька, Вінницька, Київська, Харківська, Чернівецька, Закарпатська, Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська області та м. Київ); незадовільний (від 0,2 до 0,4) – Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Луганська, Херсонська, Черкаська, Сумська, Миколаївська області. В жодній з областей значення показника рівня безпеки життєвого простору не досягає свого максимуму, який вказує на високий рівень (значення інтегрального показника в межах від 0,8 до 1,0) безпеки проживання в них.

Таблиця 3

Нормовані показники задоволеності українців можливостями, які існують в областях їхнього проживання для реалізації тих чи інших потреб особистості
(розроблено автором на основі результатів дослідження «Портрети регіонів»)

Область / Можливості	Зайнятися підприємництвом	Досягти успіху	Жити в безпеці	Знайти роботу	Відпочивати та проводити дозвілля
Вінницька	0,40	0,30	0,46	0,59	0,56
Волинська	0,49	0,43	0,63	0,70	0,75
Дніпропетровська	0,58	0,08	0,03	0,25	0,34
Донецька	0,28	0,10	0	0,39	0,33
Житомирська	0,75	0,29	0,49	1	0,71
Закарпатська	0,87	1,00	0,38	0,83	0,84
Запорізька	0,41	0,56	0,60	0,73	0,65
Івано-Франківська	0,48	0,54	0,76	0,66	0,66
Київська	0,53	0,42	0,49	0,59	0,58
Кіровоградська	0,28	0,22	0,26	0,56	0,62
Луганська	0	0,03	0,30	0,17	0,12
Львівська	0,68	0,47	0,73	0,52	0,59
м. Київ	1,00	0,55	0,33	0,85	1,00
Миколаївська	0,11	0	0,07	0,17	0,06
Одеська	0,41	0,26	0,07	0,37	0,46
Полтавська	0,43	0,30	0,56	0,33	0,53
Рівненська	0,39	0,27	0,48	0,47	0,59
Сумська	0,07	0,18	0,02	0,37	0,35
Тернопільська	0,33	0,67	1,00	0,57	0,70
Харківська	0,47	0,51	0,51	0,62	0,50
Херсонська	0,23	0,25	0,27	0,49	0,41
Хмельницька	0,50	0,57	0,95	0,66	0,69
Черкаська	0,13	0,43	0,21	0	0
Чернівецька	0,27	0,24	0,21	0,09	0,24
Чернігівська	0,24	0,64	0,85	0,58	0,50

У 2018-2019 рр. спільними зусиллями співробітників Центру «Соціальний моніторинг», Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка, компанії «Info Sapiens» та соціологічної групи «Рейтинг» було проведено опитування українців щодо їхніх настроїв та оцінки існуючих загроз життєдіяльності [12].

Аналіз результатів засвідчує, що українців понад усе хвилює питання масового виїзду за межі країни, економічний занепад та пов'язані з ним зубожіння населення, зростання цін тощо. Найменше респонденти занепокоєні можливою міжнародною ізоляцією України. Четверту позицію в рейтингу загроз посідає страх розв'язання повномасштабної війни з Росією. Жителі Півдня більше за інших занепокоєні масовим виїздом українців за кордон, що підтверджує наявні тенденції зміни транснаціональної трудової міграції. Натомість можливість розгортання повномасштабної війни з Росією більш за все непокоїть українців на Заході, в Галичині та Центрі. Респондентів з Донбасу більше за інших турбує проблема вимирання населення. З віком інформантів все більше непокоїть зубожіння населення, погіршення здоров'я нації та вимирання населення (табл. 4). Системне відстеження змін щодо рівня безпечності проживання в територіальних утвореннях, дозволяє визначити зрушення, пов'язані з впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників безпеки на всіх рівнях її прояву.

Події сучасності, пов'язані зі світовою пандемією коронавірусу, закономірно змінили рейтинг занепокоєнь. За даними омнібусних опитувань Ipsos Global Advisor (N=855 осіб старше 18 років, що представляють населення України у всіх областях за виключення тимчасово окупованих територій), проведених у квітні 2020 р., було визначено, що з-поміж нагальних проблемних питань в Україні залишаються корупція, фінансові і політичні скандали, безробіття, функціонування закладів охорони здоров'я, бідність та соціальна нерівність, коронавірус [13, с. 7]. У порівнянні з рейтингами проблем, визначених за усередненими показниками їхньої значимості для інформантів з 29 країн світу, які беруть участь у даному дослідженні, для українців не так страшна пандемія та її наслідки (для більшості країн світу це проблема першочергової значимості), як корумпованість суспільства, економічна криза та масове зубожіння населення (табл. 5). Дуже високий чи високий рівень загрози коронавірусу для себе особисто відмічають лише 38 % опитаних українців (табл. 6).

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів різних регіонів та вікових когорт на запитання «Які з цих загроз найбільш актуальні сьогодні для України?» (2019 р.) (% від загальної кількості опитаних, вибір множинний) [12]

Варіанти відповідей	Регіони								Вік				
	Захід	Галичина	Центр	Північ	Київ	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60+ років
Масовий виїзд українців за кордон	47	58	58	57	56	66	51	45	58	57	55	54	52
Економічний занепад	44	48	52	52	49	61	58	47	50	53	55	52	52
Зубожіння населення	41	42	50	45	43	53	50	46	39	45	49	49	51
Девальвація гривні, інфляція	31	38	42	44	42	37	39	42	38	40	40	40	37
Повномасштабна війна із Росією	42	46	43	37	37	23	28	24	36	34	36	36	35
Погіршення здоров'я нації	26	25	35	35	42	36	35	39	28	32	36	36	37
Розвал країни	22	23	34	34	37	44	36	35	31	32	34	34	34
Зростання злочинності	23	20	31	32	37	42	38	26	29	32	32	32	32
Вимирання населення	17	23	33	34	32	33	33	36	22	27	33	33	36
Деградація населення	12	23	30	24	32	28	27	29	23	24	26	26	25
Безвладдя, анархія	21	27	28	27	20	30	18	25	23	24	24	24	24
Екологічні катастрофи	14	20	28	25	24	24	22	23	21	23	24	24	22
Масові заворушення	11	10	14	13	22	22	15	19	16	14	16	16	15
Голод	8	7	14	12	15	18	16	25	12	12	14	14	17
Встановлення диктатури	6	8	13	12	16	17	15	16	10	13	14	14	13
Тероризм	8	7	12	10	12	14	7	11	9	10	11	11	10
Міжнародна ізоляція країни	7	5	10	8	14	8	8	10	8	9	9	9	9
Інше	2	4	6	2	4	2	2	2	3	3	3	3	3
Важко відповісти	4	4	2	3	3	3	1	2	3	3	3	3	3

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які сфери Ви вважаєте найбільш проблемними у Вашій країні?» (2020 р.) (% від загальної кількості опитаних, вибір множинний) [13, с. 7]

Варіанти відповідей	Україна	Світ*
Корупція, фінансові та політичні скандали	60	22
Безробіття та ринок праці	48	35
Охорона здоров'я	45	28
Бідність та соціальні нерівності	38	27
Коронавірус	31	61
Освіта	14	14
Податки	12	11
Злочинність та насильство	11	20
Загрози навколишнього середовища	9	9
Інфляція	8	9
Падіння суспільної моралі	8	10
Підтримка соціальних програм	5	7
Доступність кредитів	2	2
Зростання екстремізму	1	6
Тероризм	1	7
Зміни клімату	1	12
Іміграційний контроль	1	10
Дитяче ожиріння	0	2

*середнє значення для 29 країн, що беруть участь у дослідженні

Таблиця 6

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Який рівень загрози, на Вашу думку, має коронавірус для ... ?» (2020 р.)**
(% від загальної кількості опитаних) [13, с. 11]

Варіанти відповідей	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький	Важко відповісти
Світу в цілому	38	36	17	4	2	2
України	32	37	23	5	2	3
Вашої роботи або бізнесу	23	25	24	12	6	10
Вашого населеного пункту	19	31	33	10	4	3
Вас особисто	15	23	36	15	7	4
Вашої сім'ї	13	26	35	15	5	4

Подібні результати було отримано в ході телефонних опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології у березні 2020 р. (N=1500 осіб старше 18 років, до вибірки не було включено території, які тимчасово не контролюються владою України – АР Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей).

Так, більшість респондентів, відповідаючи на запитання «Які проблеми і складнощі Вас зараз турбують найбільше?», обрали варіант відповіді «переживаю за здоров'я близьких» (38% опитаних). Говорячи про особистісні побоювання, майже половина опитаних українців зауважили, що їх більше хвилюють економічні наслідки карантину, ніж поширення захворювання. Майже чверть респондентів не дали визначеної відповіді на запитання щодо власних побоювань, більшість з них (14% від загальної кількості опитаних) не бояться ані епідемії, ані економічних наслідків, адже впевнені у тому, що за 1–2 місяці ситуація нормалізується, ще 10% взагалі відмовилися відповідати (табл. 7) [14].

Таблиця 7

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Які проблеми і складнощі Вас зараз турбують найбільше?» (2020 р.)**
(% від загальної кількості опитаних, вибір множинний) [14]

Варіанти відповідей	%
Переживаю за здоров'я близьких	38
Сильно зросли ціни на продукти харчування	29
Складно купити засоби індивідуального захисту: маску, рукавички, рідину для дезінфекції	27
У мене виникли фінансові труднощі	20
Побоююся, що не можу отримати медичну допомогу в разі необхідності	20
Сам (сама) боюся захворіти	12
Постійно переживаю через невизначеність ситуації	12
Потрібно поїхати в інший населений пункт, а транспорт не ходить	11
Мені потрібно їздити на роботу, а громадський транспорт майже не працює	10
Виникли складнощі з купівлею продуктів харчування та необхідних у побуті речей	6
Мене відправили в неоплачувану відпустку	5
Мені загрожує втрата роботи	4
Стало складно вести свою підприємницьку діяльність	4

Зростання рівня невизначеності в суспільстві, низький рівень безпечності життєвого простору формує у людей невпевненість у майбутньому. У цьому сенсі йдеться про відсутність системного, сценарного мислення, яке змогло б сформувати на соціально-управлінському рівні превентивні рішення, сприяти соціальній творчості особистості для того, щоб упевненість у майбутньому стала провідним соціальним ресурсом забезпечення її життєдіяльності.

Фахівці Інституту соціології НАНУ, намагаючись аналізувати стан суспільної моралі, систематизували думки людей щодо їхнього життя за допомогою оцінювання їхньої згоди з такими поширеними висловлюваннями:

– «зараз все так хитко, і здається, що може відбутися все, що завгодно» (показник згоди набув максимального значення 88,7% від загальної кількості опитаних у 2014 р., натомість із відносною стабілізацією ситуації він дещо знизився до 81,0 % у 2018 р.);

– «за теперішнього безладу та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити» (показник згоди із цим висловлюванням становив 69,5 % від загального числа респондентів у 2018 р., дещо знизившись порівняно з 2014 р. (73,1 %));

– «все так швидко зараз змінюється, що не розумієш, яким законам слідувати» (кількість українців, які не погоджуються із цим висловлюванням, суттєво зросла з 13,9 % у 2012 р., 20,6 % у 2014 р. до 23,7 % у 2018 р.);

– «проблема зараз у тому, що більшість людей узагалі ні у що не вірять» (динаміка згоди за цим показником теж позитивна: 80,3% – у 2012 р., 72,6 % – у 2014 р., 74,2 % – у 2018 р.) [7].

Отримані дані корелюють із відповідями респондентів на запитання щодо почуттів, які виникають у них у ході міркувань про завтрашній день. Більшості українців у 2018 р. властивий поміркований оптимізм, адже щодо майбутнього своєї країни вони майже однаковою мірою відчувають як почуття тривоги (37,6 %), так і надії (43,4 %).

Відстежуючи зміни отриманих даних, можемо засвідчити, що тривога є незмінним почуттям, притаманним майже третині опитаних, тоді як кількість тих, хто відчуває почуття страху, безвихідь, повсякчасно збільшується порівняно з 2005 р. (по відношенню до аналогічних показників 2018 р. майже втричі). Поряд з почуттями страху, розгубленості зростає песимізм українців, хоча надії змінити ситуацію на краще вони не втрачають, адже оптимістично налаштований кожен п'ятий інформант. Не можна не радіти тому, що кількість українців, яким байдуже до розвитку подій в Україні, стабільно низька, коливаючись від 1,7 % до 4,8 % протягом 2005–2018 рр. [7, с. 515].

Вибір людиною стратегії своєї поведінки залежить від того, чи відчуває вона себе щасливою сьогодні, а також від її впевненості в завтрашньому дні. Одне з питань, що були поставлені під час дослідження громадської думки «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», проведеного Соціологічною асоціацією України протягом серпня-вересня 2017 р., стосувалося термінів можливого планування майбутнього своєї родини чи свого власного. Аналіз отриманих відповідей засвідчує недалекоглядність українців. Адже 28,6% опитаних можуть упевнено планувати майбутнє своєї родини/власне лише на найближчі тижні, 34,1 % – на кілька місяців, 17,8 % – на 1–2 роки наперед. Далекоглядність виявили не більше ніж 3,5% респондентів від загальної кількості опитаних, з них 2,7 % мають змогу планувати своє власне життя/життя родини на 3–5 років наперед, 0,5 % – на 6–10 років, 0,3 % – більше ніж на 10 років. При цьому 15,9 % українців жодних планів будувати не в змозі через невпевненість у майбутньому [15].

Висновки. Високий рівень тривожності українців детермінований реальними проблемами на різних рівнях, у різних сферах їхнього життєвого простору. Спектр страхів та показник їхньої сили формуються під впливом поєднання суб'єктивної та об'єктивної значущості цих проблем, а також визначається особливостями їхнього сприйняття в контексті конкретних соціокультурних, соціально-економічних та політичних умов життя регіону. Перший чинник є явною, а другий – латентною детермінантою тривожності. В кризовому суспільстві страхи та занепокоєння можуть набувати статусу індикаторів реальних і потенційних загроз функціонуванню та розвитку як конкретної особистості, так і суспільства в цілому.

Акцентування уваги на злободенних питаннях функціонування життєвого простору особистості (економічне зубожіння, відсутність якісного медичного обслуговування, неможливість просторового переміщення тощо), пов'язаних з відносною депривацією її потреб, спричиняє переміщення на другий план глобальних проблем людства (екологія, бездуховність, занепад культури тощо). Таким чином, простежується поляризація типів соціальної ідентичності з найближчим оточенням і людством в цілому, що підтверджує гіпотезу про те, що забезпечення інтересів суб'єктів та об'єктів на мега-, макро-, мезорівнях неможливе за фактичної відсутності безпеки на мікро- й нанорівнях.

Як доводять представлені у цій публікації дані, до подій 2014 р. переважали занепокоєння стосовно матеріального стану, розвитку економіки країни. Натомість після анексії Російською Федерацією АР Крим та агресії на Сході країни суттєво зріс страх військових дій та їхніх наслідків. З погляду психології, страшним є не стільки сам страх, скільки тривалість його дії. Хронічні занепокоєння спричиняють появу стану постійної напруженості, заклопотаності, поневірянь, сильної перевтоми, нав'язливості негативних думок, погіршення самопочуття. Спілкування тривожних людей стає вибіркоким, емоційно нерівномірним і зазвичай обмежується невеликим колом осіб. Як наслідок, одні люди виявляють підвищену агресивність, інші, навпаки, – апатію, безініціативність, навіть свого роду аутичну поведінку, для якої характерні ускладнення взаємозв'язків з навколишнім світом, пригнічення властивостей життєстійкості та життєорганізованості особистості. Проте з плином часу і військові загрози відходять на другий план, актуалізуючи потребу захисту себе і близьких від навали наслідків пандемії.

Безпечність життєвого простору визначається системою соціальних відносин нанорівня та зумовлена тими соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, членом якого є конкретна особистість. На розвиток особистості впливають ті суспільні процеси, до яких вона безпосередньо включена. Можна зробити припущення, що структура соціальних впливів на особистість, її життєвий простір досить складна й включає явища та процеси різних рівнів. Зокрема, на мегарівні – це глобальні процеси, надзвичайні ситуації світового масштабу; на макрорівні – система соціальних відносин в цілому, особливості та тенденції розвитку в конкретній державі, суспільстві; на мезорівні – регіональна специфіка соціального життя; на мікрорівні – характеристика й стан розвитку в тих соціальних групах, спільнотах, до яких належить особистість; на нанорівні – особливості безпосереднього найближчого оточення особистості, її

власний статус у суспільстві, свідомість, інтереси, мотиви поведінки. Усі явища й процеси на вищих рівнях мають своє відображення на нанорівні, «заломлюються» та трансформуються через нього, відповідним чином сприймаються й оцінюються, виходячи з актуальної життєвої ситуації.

Література:

1. Калашнікова Л. В. Можливості соціологічного пізнання структурно-рівневої організації безпеки життєдіяльності особистості. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики: зб. наук. праць*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. Вип. 79. С. 32-39.
2. Левин К. Теория поля в социальных науках. Санкт-Петербург: Речь, 2000. 364 с.
3. Бодалев А. А. Общение и особенное в субъективном пространстве мира и факторы, которые их определяют. *Мир психологии*. 1999. № 4. С. 26–29.
4. Зотова О. Ю. Актуальность разработки социально-психологических критериев безопасности личности. *Социальная политика и социология: междисц. науч.-практ. журнал*. 2010. № 11. С. 132–141.
5. Социальные опасности и защита от них: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / В. М. Губанов и др.; под ред. Л. А. Михайлова. Москва: Издательский центр «Академия», 2012. 304 с.
6. Головаха Е. И., Панина Н. В. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах. Киев : Институт социологии НАН Украины: Стило, 1997. 63 с.
7. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 6 (20) / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. 526 с.
8. Проблеми, які турбують громадян / Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_iri_public_opinion_ukraine_072013.pdf (дата звернення: 03.04.2020).
9. Прес-реліз та звіти «Які проблеми турбують українців, травень 2018» / Київський міжнародний інститут соціології. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=772&page=1> (дата звернення: 03.04.2020).
10. Спеціальний проект «Портрети регіонів»: Україна (грудень 2018) / Соціологічна група «Рейтинг». URL : http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_40000_portraits_of_the_regions_122018_press.pdf (дата звернення 07.04.2020).
11. Айвазян С. А. К методологии измерения синтетических категорий качества жизни населения. *Экономика и математические методы*. 2003. Т. 39. № 2. С. 33–53.
12. Настрої та оцінка загроз українцями. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_3ua_monitoring_012019_press.pdf (дата звернення 12.04.2020).
13. Ipsos Global Advisor в Україні. Квітень 2020. 20/04/2020. Хвиля 140.1. URL : https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-04/ipsos_global_advisor_ukraine_briefly_w140_march-april_2020_ukr.pdf (дата звернення 17.04.2020).
14. Прес-реліз та звіти «Оцінка успішності влади та реакція суспільства на події, пов'язані з епідемією коронавірусу» / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=928&page=1> (дата звернення: 12.04.2020).
15. Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством (заключний звіт). URL: http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/ZVIT_SOCZIALNI-NERIVNOSTI_2018.pdf (дата звернення 18.04.2020).
16. Перельгина Е. Б., Зотова О. Ю., Тарасова Л. В., Белоусова Н. А. Предикторы оценки личностью степени безопасности жизненного пространства. *Человеческий капитал*, 2018. № 3 (111). С. 67-77.
17. Калашнікова Л. В. Соціальні страхи та тривожність як суб'єктивні індикатори безпеки життєдіяльності: аналіз емпіричних даних. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2019. Вип. 13. С. 60–71.
18. Калашнікова Л. В. Особистість як суб'єкт і об'єкт безпеки життєдіяльності: соціологічний контекст. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2016. Вип. 75. С. 26–34.

БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕННОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЦЕВ: АНАЛИЗ СУБЪЕКТИВНЫХ ОЦЕНОК

Калашникова Людмила Владимировна – кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии Черноморского национального университета имени Петра Могилы, ул. 68 Десантников, 10, Николаев, 54003, Украина, e-mail: lvkalashnikova198@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9573-5955>

Статья посвящена анализу данных многочисленных эмпирических социологических исследований отечественных ученых о субъективных оценках украинцев безопасности своего жизненного пространства. Подчеркнуто, что жизненное пространство личности представляет собой органически целостную иерархическую структуру, компоненты которой тесно взаимосвязаны друг с другом. Акцентировано внимание на том, что безопасность жизненного пространства на уровне всего общества зависит от безопасности жизненного пространства личности, именно поэтому интерпретация безопасности имеет смысл только в контексте субъективной оценки ней (личностью) уровня безопасности своей жизнедеятельности. Отмечено, что в условиях нестабильной социальной ситуации стремительно растет число людей с деформированной потребностью безопасности, которая детерминирована ощущением неудовлетворенности нынешним состоянием и (или) отсутствием уверенности в будущем, что приводит к разрушению личности, распространению страхов, стресса, снижению или полному отсутствию культуры безопасности жизнедеятельности. Приведены выводы автора относительно уровня объективных и субъективных

факторов безопасности жизненного пространства украинцев, которые основаны на данных опросов общественного мнения, проведенных специалистами Института социологии НАНУ (1992–2018), Социологической ассоциацией Украины (2017), социологической группой «Рейтинг» (2011–2013), Центром «Социальный мониторинг», Украинским институтом социальных исследований имени Александра Яременко (2018–2019), Ipsos Global Advisor (2020). На основе анализа результатов исследования «Портреты регионов» (2018) осуществлена кластеризация регионов Украины в соответствии с уровнем их безопасности. Определен рейтинг страхов, тревог и беспокойств украинцев. Доказано, что полученные данные коррелируют с характером их представлений о завтрашнем дне. Отмечено, что большинству жителей Украины присущ умеренный оптимизм, они в равной степени испытывают как чувство тревоги, так и чувство надежды. Определено, что общение украинцев с учетом высокого уровня их тревожности становится избирательным, эмоционально неравномерным и ограничивается небольшим кругом лиц. Как следствие, у них наблюдается повышенная агрессивность, иногда апатия, безынициативность, осложнения взаимодействия с окружающим миром, угнетение качеств жизнестойкости и жизнеорганизованности.

Ключевые слова: безопасность, жизненное пространство, личность, субъективные оценочные суждения.

References:

1. Kalashnikova, L. V. (2018) The possibilities of social cognition structural-level organization of the health and safety of the individual. *Social technologies: current issues of theory and practice: a collection of scientific papers*. Zaporozhe: CPU Publishing House. Issue 79. P. 32-39 [in Ukrainian]
2. Levin, K. (2000) Field theory in social sciences. St. Petersburg: Rech [in Russian]
3. Bodalev, A. A. (1999) 'Communication and the special in the subjective space of the world and the factors that determine them' *The world of psychology*. No. 4. P. 26-29 [in Russian]
4. Zotova, O. Y. (2010) 'Relevance of the development of socio-psychological criteria for personal safety' *Social policy and sociology: interdisciplinary scientific-practical magazine*. No. 11. P. 132–141 [in Russian]
5. Gubanov, V. M. et al (2012) Social dangers and protection from them: a textbook for students. Institutions higher professional education. Mikhailova, L. A. (ed.). Moscow: Publishing Center «Academy» [in Russian]
6. Golovakha, E. I. and Panina, N. V. (1997) Integral index of social well-being (ISSS): design and application of sociological test in mass surveys. Kiev: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine: Stilos [in Russian]
7. Vorona, V. and Shulga, M. (eds.) (2018) Ukrainian support: monitoring of social changes. 6 (20). Kiev: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
8. Problems, such as turbulence of giants *Sociological group «Rating»* [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_iri_public_opinion_ukraine_072013.pdf (accessed 10 April 2020) [in Ukrainian]
9. Press release and reports «What problems worry Ukrainians, May 2018». *Kyiv International Institute of Sociology*. [online]. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=772&page=1> (accessed 3 April 2020) [in Ukrainian]
10. Special project «Portraits of Regions»: Ukraine (December 2018) *Sociological Group «Rating»* [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_40000_portraits_of_the_regions_122018_press.pdf (accessed 7 April 2020) [in Ukrainian]
11. Aivazyan, S. A. (2003) 'On the methodology of measuring synthetic categories of quality of life' *Economics and mathematical methods* Volume 39. № 2. P. 33-53 [in Russian]
12. Attitudes and threat assessment by Ukrainians [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_40000_portraits_of_the_regions_122018_press.pdf (accessed 12 April 2020) [in Ukrainian]
13. Ipsos Global Advisor in Ukraine. April 2020. 20/04/2020. Wave 140.1 [online]. Available at: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-04/ipsos_global_advisor_ukraine_briefly_w140_march-april_2020_ukr.pdf (accessed 17 April 2020) [in Ukrainian]
14. Press release and reports «Assessment of government success and public response to events related to the coronavirus epidemic» *Kyiv International Institute of Sociology* [online]. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=928&page=1> (accessed 12 April 2020) [in Ukrainian]
15. Social inequalities: perception by Ukrainian society (final report). [online]. Available at: http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/ZVIT_SOCZIALNI-NERIVNOSTI_2018_.pdf (accessed 18 April 2020) [in Ukrainian]
16. Perelygina, E. B., Zotova O. Y., Tarasova L. V. and Belousova N. A. (2018) 'Predictors of assessment by the person of the safety level of life space' *Human capital* № 3 (111). P. 67-77. DOI: 10.25629/HC.2018.03.07 [in Russian]
17. Kalashnikova, L. V. (2019) 'Social fears and anxiety as subjective indicators of life safety: empirical data analysis' *Visnyk of the Lviv University. Series Sociology* Issue 13. P. 60-71 [in Ukrainian]
18. Kalashnikova, L. V. (2016) 'Personality as subject and object of life safety: the sociological context' *Social technologies: current issues of theory and practice: a collection of scientific papers*. Zaporozhe: CPU Publishing House. Issue 75. P. 26-34 [in Ukrainian]